

Розробка тем

"АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТА ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА" "ТИПОЛОГІЯ ЛЮДИНИ"

Адаптивні відносини проявляються у сферах взаємодії "людина-людина", "людина-середовище".

Адаптаційне середовище – професійне, навчальне, внутрішньоособистісне, побутове та ін.

Адаптивний досвід – це досвід, набутий студентом у період навчання та життя до вступу у ВНЗ.

Адаптивно значущі та дезадаптаційні чинники та їх джерела – це чинники соціально-побутового, соціального, психологічного, особистісного, мотиваційного та іншого рівнів; величина навчального й позанавчального навантаження; самооцінка студента; динаміка загальної і творчої працездатності впродовж навчального дня та тижня; стан здоров'я, прояв різних ознак втоми у процесі навчальної діяльності; стосунки з однокурсниками та педагогами/викладачами; мотивація до навчальної діяльності; матеріальне становище; найважливіші, на думку студентів, психологічні, психофізіологічні та фізичні якості для досягнення високого рівня досконалості у своїй спеціальності, заняття фізичною культурою та спортом, частота паління і вживання алкогольних напоїв, навчальна самоефективність, фрустрованість, тривожність тощо.

Провідні аспекти аналізу процесу адаптації – статичний (відображає властивість (стан) біосистеми та її стійкість до умов середовища як рівень її адаптованості) та динамічний (відображає процес, динаміку пристосування біосистеми до умов середовища, що змінюються).

Базові компоненти гомеостатично-адаптивних реакцій – енергетичний (забезпечує енергетику організму і включає великий набір вегетативних реакцій), сенсорний (забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, кодування інформації в послідовність нервових імпульсів), операційний (забезпечує фільтрацію, селекцію й перероблення інформації та ухвала на її основі рішення), ефекторний (здійснює реалізацію рішення), активаційний (визначає рівень відповіді організму, мобілізацію елементів, що включаються в програму).

Види адаптації у плані умов її забезпечення (успадкована і набута, індивідуальна і популяційна, універсальна і спеціалізована, внутрішня і зовнішня, умовна і безумовна, потенційна й актуальна, нормальна і стресова та ін.).

Види соціальної адаптації студентів до умов навчальної діяльності (навчальна адаптація, що зумовлює їх пристосування до змісту, умов і самостійної організації навчальної діяльності; пристосування студентів до фізичних та психологічних навантажень; професійно-фахова адаптація, що

передбачає пристосування до умов спочатку навчальної, а згодом – професійної діяльності; соціально-психологічна адаптація, що викликає активне пристосування студента як особистості до соціально-педагогічного середовища, побудову міжособистісних взаємин у студентських групах та у процесі взаємовідносин з педагогами, формування індивідуального стилю суспільної поведінки, спілкування та діяльності у студентському середовищі; соціальна адаптація, що виявляє прийняття суспільних вимог до майбутньої професійної діяльності).

Види та форми адаптації (фізіологічна (біологічна), психічна та психофізіологічна, соціальна та соціально-психологічна, психосоціальна та процесійна та ін.).

Визначення соціальної адаптації, яка представляє підсумок процесу змін соціальних, соціально-, морально-психологічних, економічних, й демографічних відносин між студентами та їх пристосування до соціального середовища. В якості специфічних особливостей соціальної адаптації студентів виокремлюються такі показники: активна участь свідомості; вплив провідного виду діяльності студента на середовище; активна зміна студентів результатів своєї соціальної адаптації відповідно до соціальних умов буття. При цьому адаптація як така постає активною цілісно-системною відповіддю функцій організму, спрямованою на підтримку стану гомеостазу та створення адекватної врегульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на динамічні умови життєдіяльності.

Вимоги до застосування дослідницьких та оптимізаційних методів соціальної адаптації такі: відносна простота, інформативність, ефективність, зручність і дешевизна в застосуванні.

Динамічна структура соціальної адаптації включає етапи, фази, періоди, які відображають характер цього процесу – виникнення, послаблення і ліквідація реакції на всі стимули, що мають тенденцію руйнувати гомеостаз психологічних, біохімічних і фізіологічних процесів, тобто реакцій на стрес.

Діагностичний інструментарій вивчення соціальної адаптації студентів включає методи спостереження, бесіда, анкетування, експертну оцінку, методику самооцінювання рівня тривожності Спілбергера-Ханіна, діагностику рівня соціальної фрустрованості Вассермана-Бойко, метод визначення шкали самоефективності, метод шкалової самооцінки ПФС, опитувальник щодо вивчення характеру соціально-психологічного мікроклімату.

Загальні рівні адаптації такі: біологічний, психологічний, соціальний, космопланетарний. Він залежать від того, який аспект у системі "організм – середовище" розглядається (субклітинний, клітинний, тканинний, окремого органа; окремої системи органів; цілісного організму; груповий; популяційний; видовий; біоценотичний; екосферний).

Загальний зміст процесу адаптації студентів до навчальних умов виявляє три аспекти:

соціально-психологічний аспект, який стосується певної зміни соціальної ролі студента, його потреб і системи ціннісних орієнтацій, трансформації регуляційних механізмів своєї поведінки, засвоєння нових норм і традицій;

психологічний аспект, який передбачає значну перебудову когнітивних процесів – мислення й мови студента, різке зростання функцій уваги, пам'яті, збільшення емоційної напруги, посилення процесів формування особистості;

діяльнісний аспект, що полягає у пристосування студента до нових психофізіологічних інформаційно-навчальних навантажень.

Загальні рекомендації щодо коригування найбільш індивідуально дезадаптаційних чинників, які впливають з вивчення цих чинників під час процедури їх дослідження та входять у завдання з оптимізації соціальної адаптації студентів.

Закономірності процесу адаптації, які базуються на синергетичній парадигмі розвитку, коли врівноважені фази адаптаційного процесу змінюються фазами динамічного хаосу.

Закономірності перебігу процесу соціальної адаптації полягають у закономірних етапах та особливостях перебігу адаптаційного процесу. Так можна говорити про підготовчий (етап професійного самовизначення абітурієнтів – формування психологічної бази для подолання труднощів першого періоду адаптації до умов навчального середовища), орієнтувальний (засвоєння нормативних аспектів нового соціального середовища), пристосувальний (пристосування до особливостей і вимог навчальної діяльності, до мікроклімату навчальної студентської групи) та етап самооцінювання (самооцінка власного професійного вибору й поведінки у групі, етап активного становлення "Я-концепції").

У цьому зв'язку можна говорити й про три фази соціальної адаптації студента до умов навчального середовища: початкова фаза (відповідна психічна реакція організму на нові навчальні умови, яка, в основному, завершується до середини першого семестру); друга фаза (включає перебудову пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу, психічних процесів і завершується приблизно до середини другого семестру); третя фаза (характеризує настання періоду усталеної адаптації, коли завершується формування динамічного стереотипу і пристосувальних реакцій).

Можна виділити й етапи в процесі адаптації першокурсника у плані психофізіологічних реакцій: "гострий етап адаптації" (спостерігається на початку навчального року та характеризується поганим функціональним станом студента); другий етап (включає екзаменаційний стрес першої сесії з емоційним напруженням та погіршенням функціонального стану); третій етап (виявляється при подальших іспитах, коли індивідуально-психологічна напруженість зменшується).

Крім того, існують певні закономірності у коливаннях головних показників соціальної адаптації, коли показники самопочуття, працездатності дещо підвищувались упродовж кількох тижнів після початку навчального року, а потім місяць-півтора утримувались на відносно стабільному рівні, після чого починали знижуватися та досягали найнижчої от мітки за тиждень

до початку сесії, щоб напередодні сесії знову відновитись до початкового рівня.

Також, показник життєвої задоволеності студента впродовж першого семестру постійно знижується, а в другому семестрі спостерігається тенденція до поліпшення зазначеного показника. Нарешті, зацікавленість у навчальній діяльності студентів протягом першого та другого семестрів поступово знижується (досягаючи найнижчого рівня приблизно за два тижні до початку сесії), після цього напередодні сесії цей показник відновлювалася, однак не досягаючи початкового рівня.

Заходи психофізіологічного забезпечення діяльності спрямовані на регуляцію, корекцію психофізіологічного стану студентів у напрямку підвищення їх працездатності та запобігання дії несприятливих чинників навчальної діяльності)

Заходи, методи оптимізації адаптаційних можливостей студентів включають методи самостійної психокорекції, психічної саморегуляції, холотропного дихання, заняття фізичною культурою, методи зниження рівня стресованості шляхом складання ними письмових звітів про власний досвід переживання стресових ситуацій у навчальній діяльності та житті загалом та ін.

Категорії адаптаційних систем:

"адаптивна система" (характеризує всі типи складних систем, що само настраюються),

"адаптована система" (характеризує тільки ті біологічні й соціальні системи, які виявляють за даних умов процес адаптації);

"адаптаційна система" (підсистема біологічних і соціальних систем, що забезпечує механізм адаптації);

"адаптивована система" (характеризує сам стан настроєності чи спрямованість на досягнення цього стану адаптивної системи).

Концепції аналізу адаптаційних процесів: гомеостатична, стресова, психосоматична концепції та концепція функціональної системи.

Критерії пояснювальної моделі адаптивної поведінки: термодинамічні, кібернетичні, біологічні, фізіологічні, психологічні, соціальні.

Основні цілі соціальної адаптації студентів у плані їх оптимізації:

засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства в цілому і соціального середовища (макросередовища);

залучення студента до нових соціальних функцій, культури і норм поведінки, спілкування та діяльності;

усвідомлення студентом того, якої поведінки очікують від нього інші, передусім значимі для нього люди;

розумінням можливих реакцій оточення на його поведінку;

усвідомлення тих вимог, які висуває до нього оточення;

формування адекватної самооцінки та системи домагань, позитивної "Я-концепції", суб'єктності (коли внутрішні форми діяльності й поведінки

особистості взаємозмінюються та приходять у відповідність із соціально-психологічними очікуваннями середовища, з вимогами, які йдуть ззовні);

компетентний, творчий спеціаліст (навчально-професійна адаптація студентів), що виявляє взаємодію двох основних процесів вищої освіти – формування функціональних навичок і вмінь для нової соціальної ролі, тобто підготовка фахівців, та формування соціальної сутності й особистісних якостей компетентного носія нової соціальної ролі, тобто формування професійного інтелекту, здібностей представника майбутньої професії;

набуття професійних знань, навичок та вмінь, оволодіння певною спеціальністю та пристосування до умов соціально-педагогічного середовища;

зміцнення психіки особистості під впливом нових чинників оточуючого середовища до умов діяльності;

основною метою процесу оптимізації соціальної адаптації є формування тих якостей і властивостей студента, які необхідні для ефективного виконання професійних обов'язків.

Таким чином, цей процес має забезпечувати формування і розвиток всебічно і гармонічно розвинутої особистості – гідного громадянина України.

Моніторинг адаптативного процесу – це процес відслідкування адаптаційних процесів з метою їх корекції та оптимізації.

Основні напрямки оптимізації адаптаційних можливостей: індивідуальна оптимізація діяльності, фізіолого-гігієнічні та фізіотерапевтичні засоби; психорегуляційні методи; фармакологічні та фітотерапевтичні засоби; апаратурні методи; заходи адміністративно-управлінської спрямованості; тренінгові заходи.

Основні показники адаптаційного процесу: адаптованість пов'язується з досягненням задоволення та уникненням тривожності, а неадапованість – із наявністю останньої у внутрішньому світі особи; психофізіологічні показники стану організму (рівень пізнавальних та емоційно-вольових процесів, відновлювані можливості організму, працездатність); зв'язок життєвих планів студентів з тією професією, яку він опановує у ВНЗ; швидкість адаптування студента до умов ВНЗ.

Основні принципи оптимізації адаптаційних можливостей студентів: принцип врахування різних рівнів системної організації життєдіяльності особистості (фізіологічного, біоенергетичного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного) у взаємозв'язку із значущими аспектами її діяльності та соціальних взаємодій; принцип оптимізації адаптаційних можливостей студентів у процесі вирішення завдань навчальної діяльності, який передбачає зменшення впливів дезадаптаційних чинників, підвищення їх стійкості до цих впливів через підсилення адаптаційна сприятливого чинника(ів) з метою компенсації дезадаптаційного чинника(ів).

Профорієнтаційна робота включає наукову, навчально-виховну діяльність педагогічних працівників у напрямку профорієнтаційного інформування та навчання молоді.

Основні психологічні механізми соціальної адаптації такі: самооцінка, рефлексія, "Я-концепція" та суб'єктна орієнтація, вольовий самоконтроль, наслідування, ідентифікація, засвоєння "стандартів" поведінки, прийняття групових норм і соціальних ролей, захисні механізми, подолання проблемних ситуацій.

Психолого-педагогічні засади оптимальної соціальної адаптації студентів до умов навчальної діяльності у ВНЗ включають такі положення:

головний чинник оптимізації соціальної адаптації студентів пов'язаний із впливом на їх особистість, що передбачає формування їхньої позитивної "Я-концепції" та затвердження їх суб'єктності;

важливим чинник оптимізації соціальної адаптації студентів до умов навчальної діяльності є розвиток рольового потенціалу студентів;

оптимізація соціальної адаптації студентів має реалізовуватися у межах синергетичного принципу їх включеності у різні адаптивні середовища;

розвиток у студентів вольових якостей, здатності до саморегуляції постає важливою умовою оптимізації соціальної адаптації студентів;

важливим аспектом соціальної адаптації є аспект ціннісно-мотиваційний, що підводить адаптаційні механізми на рівень рефлексії, переконань, "Я-концепції", сповнює процес адаптації ціннісними орієнтаціями;

формування навичок та вмінь здорового способу життя, психологічне корегування негативних звичок студентів;

створення "лабораторій педагогічної дії", де педагоги можуть вдосконалювати свою педагогічну майстерність;

створення ситуації успіху у навчальній діяльності, коли присутнє особистісне переживання стану радості, задоволеності від того, що реалізація мети навчальної діяльності збіглася з очікуваннями або перевершила їх.

Психофізіологічна "ціна" адаптації – це психофізіологічні витрати внутрішніх ресурсів організму.

Психофізіологічне забезпечення навчальної діяльності включає два аспекти: "внутрішній", забезпечення студентом досягнення цілей його діяльності за рахунок внутрішніх психофізіологічних ресурсів, і "зовнішній", система заходів, спрямована на збільшення ефективності та надійності діяльності за рахунок контролю, прогнозування та корекції його стану, чи підтримки та відновлення працездатності.

Рівні адаптаційних можливостей студентів такі: низький, нижчий за середнього, середній, вищий за середнього, високий.

Рівні соціальної адаптації студентів такі: рівень взаємодії учасників освітнього процесу; рівень особистісної поведінки; рівень навчальної діяльності; рівень психічних станів; рівень фізіологічного забезпечення психічної діяльності.

Співвідношення понять (та процесів) соціальної адаптації та соціалізації особистості: соціалізація – процес розвитку особистісного початку індивіда, завдяки якому він стає інтегрованою у соціум особистістю;

а розвиток особистості (соціалізація) здійснюється через її адаптацію в умовах соціального та інших середовищ.

Суб'єкт адаптаційного впливу – студент, навчальний колектив.

Сфери адаптативного процесу – біологічна, психічна, соціальна.

Сфери дослідження феномену адаптації: клініко-психологічна (пов'язана з дослідженням впливу стресогенних подій на психосоматичний стан суб'єкта); фізіологічна й гігієнічна (досліджується реакція окремих органів і систем органів на робоче навантаження чи на несприятливі умови діяльності); дослідження психічних і функціональних станів студентів у навчальній діяльності.

Типи адаптації – біологічна, соціально-психологічна, соціальна та ін.

Типи адаптації у плані активних і пасивних функцій її носіїв:

а) алопластична адаптація, яка здійснюється тими ж змінами в зовнішньому світі, що студент робить для приведення його у відповідність до своїх потреб; б) аутопластична адаптація, яка забезпечується змінами особистості (її структури, умінь, навичок тощо), за допомогою яких вона пристосовується до соціально-педагогічного середовища.

Типи адаптаційного реагування студента та його адаптаційні можливості окреслюються такими конституційними типами (див. **додаток I**).

Типи біологічного адаптаційного реагування у системі "середовище – людина" такі: процес інтеграції студентів в соціально-педагогічне середовище шляхом перетворення комплексу подразників, що призводять до зміни гомеостатичного регулювання; зміна форми реагування студента як біологічної структури.

Типи соціальної адаптації: нормальний із захисним та незахисним підтипами, змішаний, девіантний, патологічний.

Універсальний алгоритм психофізіологічного забезпечення діяльності передбачає такі заходи:

1. Оптимізація адаптаційних можливостей студентів на основі визначення загальних найбільш адаптаційно значущих для навчальної діяльності у ВНЗ чинників та впливу на них, що передбачає оптимізацію їх адаптаційних можливостей через зменшення дії на них дезадаптаційних чинників та підсилення адаптаційно сприятливих, що зазвичай пов'язано з рівнем адміністративного чи суспільного керування та може виявлятися у загальному коригуванні умов цієї діяльності, стилю управління, проведенні спеціальних оздоровчих заходів, тренінгових занять, спрямованих на розвиток адаптаційних можливостей і професійних якостей.

1. Індивідуальна оптимізація адаптаційних можливостей тих осіб, що її потребують, на основі визначення індивідуальних найбільш адаптаційно значущих для них чинників та впливу на них, що передбачає надання рекомендацій щодо оптимізації діяльності, взаємин, зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, мотивації та ін., а також шляхом застосування психорегуляційних засобів, тренінгів розвитку адаптаційно актуальних для конкретних студентів якостей тощо.

Чинники соціальної адаптації студентів:

Зовнішні чинники, які здійснюють вплив на адаптацію студента до умов навчальної діяльності (стиль керівництва й система взаємовідносин у студентському колективі, побутові, сімейні стосунки; знання та досвід педагогів організовувати процес управління студентським колективом; інтенсивність навчальної діяльності, організація побуту та дозвілля студентів; ступінь оволодіння педагогами педагогічним досвідом, а також виховні здібності й рівень їх авторитету у колективі; організація контролю за міжособистісними відносинами у колективі, своєчасне реагування педагогів на процеси, які відбуваються в ньому; соціально-психологічні характеристики й характеристиками колективу (характер взаємовідносин, рівень розвитку студентського самоврядування, соціально-психологічний клімат колективу, рівень розвитку колективу, традиції, ціннісні орієнтації, сприятливі умови для успішної самореалізації, самоствердження особистості, формування позитивної "Я-концепції", суб'єктності особистості та ін).

Внутрішні чинники – соціальний досвід студента, основні мотиви та мотивація навчальної діяльності, здібності щодо оволодіння педагогічним фахом; типологічні особливості особистості й характеру; ціннісні орієнтації особистості, мотиваційна сфера, психологічні настанови, "Я-концепція", темпераментальні та характерологічні особливості, знання, вміння та навички, адаптаційний досвід; сенситивні періоди розвитку людини та закономірності перебігу адаптивних процесів.

Труднощі як негативні чинники соціальної адаптації полягають у таких моментах, як недостатня психологічна підготовленість та готовність студента до інтеграції у колектив; слабка культура психологічної саморегуляції поведінки, спілкування і діяльності; пошук оптимального режиму навчальної діяльності й відпочинку в нових умовах; налагодження режиму в системі розпорядку дня студентів; труднощі пристосування до специфічних умов функціонування студентського колективу; відсутність культури самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, каталогами, покажчиками тощо; суперечності процесу соціальної адаптації студентів, міжособистісні та внутрішньо особистісні конфлікти.

Ірраціональні аспекти соціуму й особистості студента окреслюються архетипами колективного безсвідомого, особливостями соціальної психіки, неусвідомлюваними психічними процесами, психологічними настановами, поведінковими автоматизмами тощо.

Адаптаційний конфлікт впливає із суперечностей між студентами у сфері формальних та неформальних взаємин; зіткнення особистих і соціальних інтересів, мотивів і цілей; перенесення навчальних конфліктів у структуру й динаміку міжособистісних взаємовідносин; протиріччя між новаторськими та консервативними поглядами тощо.

Цілісна система адаптації студента включає взаємозв'язок між студентом та його психікою, свідомістю, навчальними відносинами, студентським середовищем та іншими соціальними середовищами.

Чотири компоненти адаптації людини:

активаційний, який включає органічні й функціональні витрати, спрямовані на досягнення значущих для суб'єкта цілей;

когнітивний включає перебудови пізнавальних процесів, спрямовані на вироблення найбільш ефективних способів перероблення інформації, без яких ефективна адаптація неможлива;

емоційний визначається динамікою емоційних переживань, що є суб'єктивними індикаторами ефективності процесу адаптації);

мотиваційно-вольові процеси забезпечують координацію всіх інших компонентів і напрямів реалізації значущих для суб'єкта цілей, що надає процесу адаптації цілеспрямованості, безперервності та конкретного смислу.

Якісні рівні адаптації такі: успадковані конституційно-морфологічні і нейродинамічні особливості студента, його темпераментальні та характерологічні властивості; специфічні якості особистості, набуті нею на пізніших стадіях індивідуального розвитку.

Додаток 1.

КОНЦЕПЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АСИМЕТРІЇ ГОЛОВНОГО МОЗКУ ЛЮДИНИ (ФАМ) ЯК ОСНОВА ДЛЯ ТИПОЛОГІЇ ЛЮДИНИ

ФАМ людини є виявленням просторово-часової організації мозку, яка пов'язана з особливою диференційованістю матерії, коли залежність свідомості від мозку або формування мозку стало можливим, певно, завдяки еволюції простору та часу, що стало у кінцевому підсумку формами прояву психічних процесів [2, с. 146].

Права півкуля (ПП), яка функціонально й генетично є більш прадавньою, ніж ліва (ЛП), виявляє більшу генетичну обумовленість на відміну від лівої. Еволюція людини в онто- та філогенезі проходить від ПП до ЛП, а від неї до їх функціонального синтезу.

У парній роботі півкулі мозку функціонують асиметрично у часі: ПП – у теперішньому з опорою на минуле, ЛП – у теперішньому зі зверненістю до майбутнього часу [2, с. 140].

Право- і лівопівкульові функції, що диференціюються за ознаками статевого диморфізму, є своєрідним психосоматичним фокусом (вищим психічним регулятором) людського організму, оскільки співвідносяться з такими сторонами людини, як механізм цілеутворення та механізм пошуку (вибору) засобів досягнення мети, емпатія та рефлексія, екстраверсія та інтроверсія, довільна та мимовільна сфери психічної діяльності, перша та друга сигнальна системи, сила та слабкість, лабільність та інертність, збудження та гальмування нервових процесів, фази сну, ерготропні та трофотропні функції організму та ін. [8, с. С. 44-138].

Психічні процеси, які залежать від правої півкулі, включають в себе сенсорні асиметрії, а процеси, що залежать від лівої півкулі, співвідносяться з руховими асиметріями [2, с. 51-52]. При цьому права півкуля наближає предмети до спостерігача, а ліва – віддаляє, права віддає перевагу мелодії, гарячій кольоровій гамі, континуальним геометричним формам, а ліва – ритму, холодній кольоровій гамі, дискретним формам [1]. Активність ПП реалізується у стані гіпнотичного

трансу [9], а ЛП – здійснює вольове зусилля [11], коли ПП активна у фазі швидкого, а ЛП – повільного сну [8, с. 44-138; 18].

Стратегії обробки інформації півкулями мозку протилежні, взаємодоповнювальні та взаємокомпенсаторні. ПП функціонує за принципом позитивного, а ЛП – негативного зворотного зв'язку. Правопівкульовий (ПП) спосіб обробки інформації – це емоційно-образний, предметно-експресивний, цілісно-синтетичний, континуальний тип психічної активності, який виявляє багатозначний лінгвістичний та мотиваційно-смысловий контексти сприйняття та освоєння дійсності. ПП – базис підсвідомого, інтуїтивного прояву людської психіки. ЛП стратегія пов'язана з абстрактно-логічним та понятійно-концептуальним, дискретно-аналітичним світосприйняттям, яке виявляється у однозначному лінгвістичному та мотиваційно-смысловому контекстах розуміння світу. ЛП – базис свідомого прояву людської психіки (як показали дослідження О. Р. Лурія [10], люди, котрі не володіють повною мірою абстрактним – вербальним, лівопівкульовим – мисленням, виявляють неспроможність аналізувати якості своєї особистості і, певно, їх не мають), що реалізує соціальні феномени волі та скепсису [2; 8; 17].

Зауважимо про важливість урахування зазначених особливостей в *освітньому процесі*. На думку С.С. Пальчевського, цілісний процес пізнання здійснюється в результаті взаємодії операцій, які виконуються півкулями головного мозку людини. "Однак процес пізнання стає неповним, або й взагалі неможливим не лише тоді, коли зв'язок між півкулями головного мозку порушується внаслідок хвороби чи травми, а й тоді, коли згадане порушення відбувається на соціально-психологічній основі в процесі виховання та навчання. Дитяче сприйняття оточуючого світу відзначається цілісністю. Дитина звикла до формування у правій півкулі образу останнього у всьому багатстві геометричних форм, асоціацій, барв, запахів, звуків. У лівій у цей час твориться своєрідний словесний каркас "відбитого" у правій півкулі. У цей каркас-схему, наче сторінки в книгу "вставляються" образи. Таким чином і спрацьовує механізм довготривалої пам'яті. Порушення синхронності в роботі двох півкуль кори головного мозку якраз і пов'язується з порушенням пропорцій "свідоме – несвідоме" або "раціональне – чуттєве" у процесі педагогічного впливу на школяра. Отже, межею прогресивного характеру традиційної навчальної системи найчастіше, з нашого погляду, виступає дисбаланс по лінії "свідоме – несвідоме", "раціональне – чуттєве". За цією межею швидко стомлюваність учнів, нерозуміння і несприйняття нового навчального матеріалу, апатія до навчання" [12, с. 118].

У психології півкульовий дуалізм відбивається в явищі, що іменується "*конституційною віссю*", полюсами якої є два протилежних кречмерівських конституційних типи – шизотимний та циклотимний (астенічний та гіперстенічний).

Цікаво, що в самій назві "*циклотимний*" закладено відношення цього типу людини до сфери *циклопричинності* (пор. з циклічними психозами), в той час як поняття "*шизотимний*", тобто "розщеплений", дає нам натяк на відношення цього типу людини до сфери класичної *лінійної причинності*.

У психіатрії півкульовий дуалізм втілено в понятті "*психопатологічної осі*" [7], що координує відношення між двома полярними типами психічних патологій – шизофренією та циклічними психозами, які співвідносяться з функціями півкуль [17; 19].

Для *шизофренії* характерна “емоційна тупість та холодність афективного життя... шизофренічну форму мислення часто називають символічною, маючи на увазі ту її особливість, що вона нічого не бере в буквальному сенсі, а все в інакомовному” [6, с. 62-63]. Можна сказати, що шизофреніку притаманне множинне, розщеплене абстрактно-логічне світосприйняття в його крайньому патологічному вираженні, що проявляється в прагненні людини, яка знаходиться під владою цієї патології, все класифікувати, схематизувати. Для другого типу патології характерно крайнє вираження цілісного предметно-образного, чуттєво-експресивного світоспоглядання, що проявляється в тенденції все “тоталізувати”, кристалізувати у формі надцінного тотального уявлення чи ідеї.

Таким чином, ми маємо розщеплене дискретно-множинне (“речовинне”, лінійнопричинне) *лівопівкульове* та цілісне континуально-синтетичне (“польове”, циклопричинне, тобто ціліснопричинне) *правопівкульове* відображення світу в його патологічному вираженні. При цьому, як пише Л.С. Виготський, “розщеплення розглядається як функція, що однаковою мірою притаманна хворобливій та нормальній свідомості... яка виявляється в такій же мірі необхідною при абстракції, при довільній увазі, при утворенні понять, як і при виникненні клінічної картини шизофренічного процесу” [6].

Подібним же чином і для правопівкульового, цілісно-континуального, емпатійного відображення світу характерні різні психічні “рівні” (норма, акцентуація, патологія), які в своїй суті мають загальну психофізіологічну основу. Так П.Б. Ганнушкін, характеризуючи риси конституційно-депресивних осіб, пише, що за їх “похмурою оболонкою звичайно жевріє велика доброта, чуйність та здатність розуміти душевні рухи інших людей” [7].

Психічні модуси людини корелюють як з чотирма типами півкульової активності, так і з чотирма типами неврозів, які П.В. Симоновим пов’язуються з порушенням одного з відділів головного мозку [14].

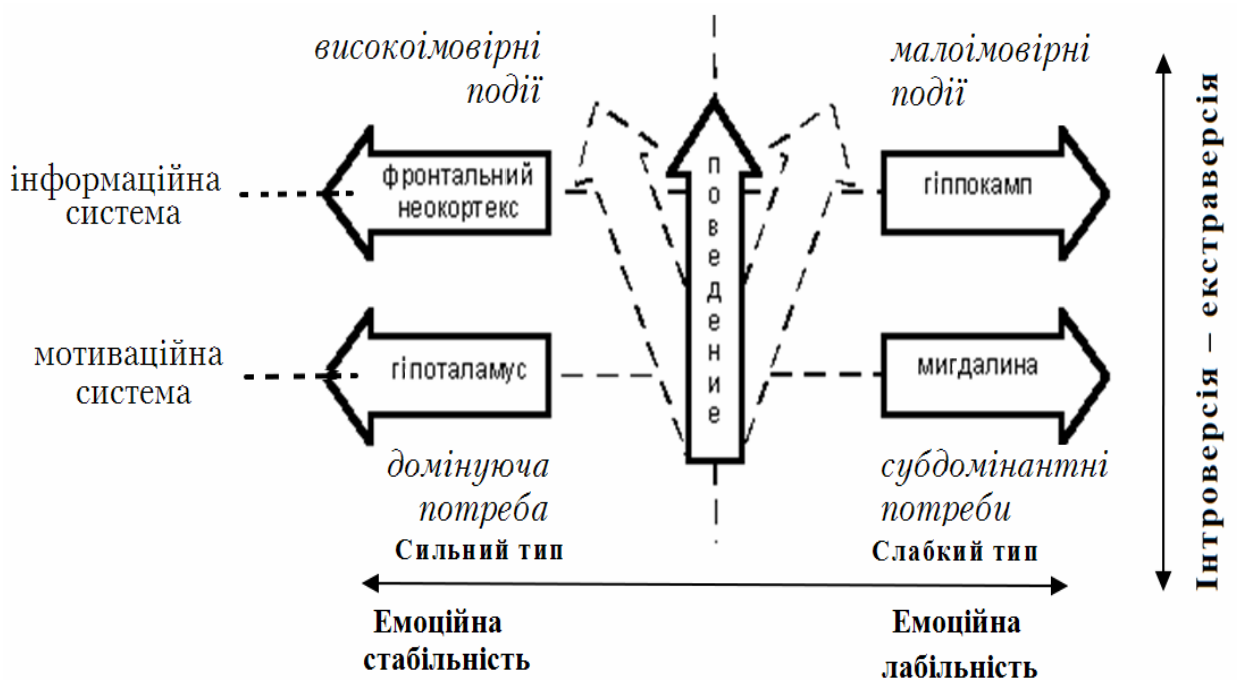


Рис. 1. Схема функціональної спеціалізації структур мозку, що беруть участь в генезі емоційних реакцій

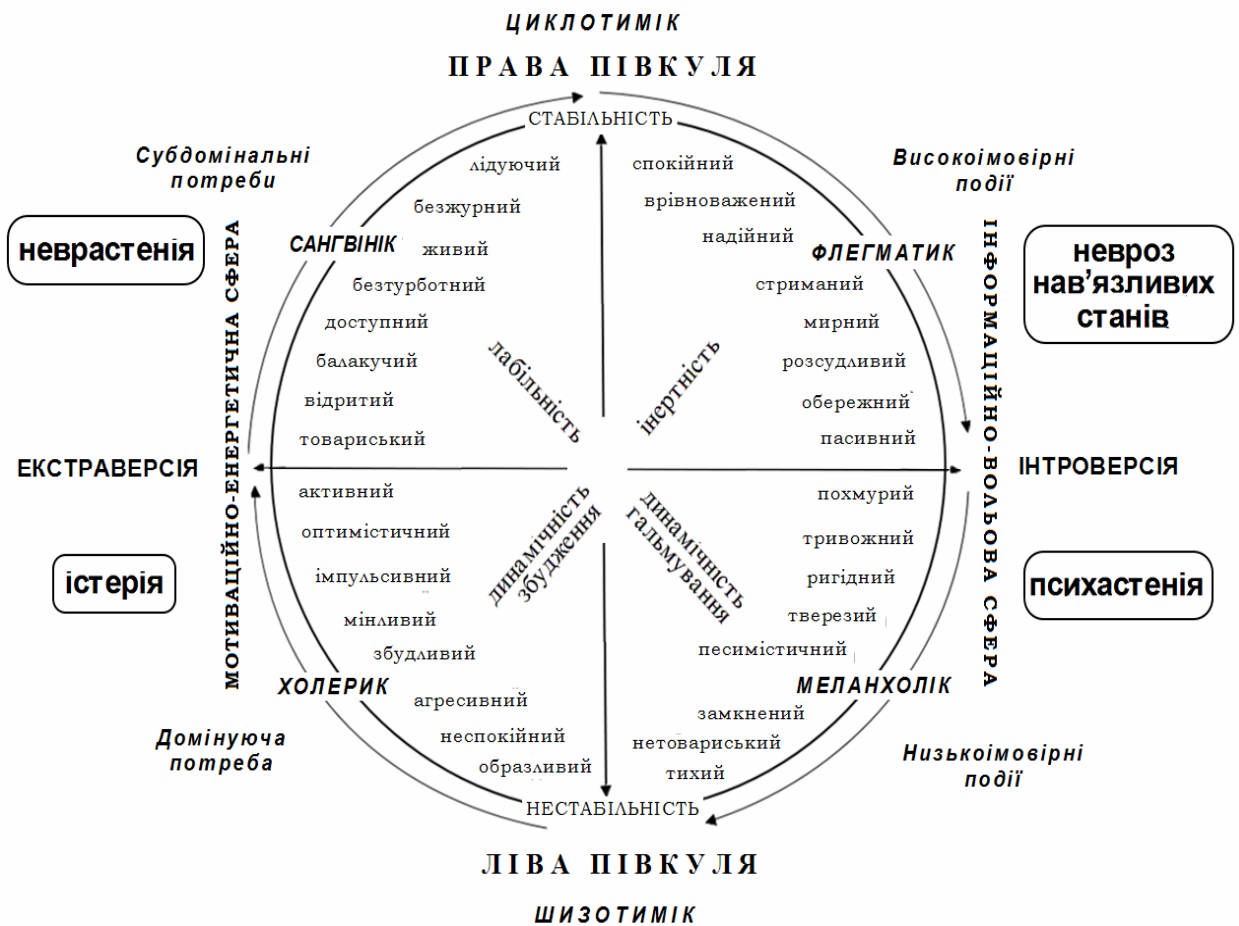


Рис. 2. Інтегральна модель психологічних феноменів людини

Зазначена модель відповідає типологічній системі Е. Кречмера, який диференціював людей два полярних типи: шизотимний та циклотимний, між якими міститься проміжний віскозний тип. Шизотимний тип включає гіперестетичний (характеризується тонким розумінням естетичної форми), середній шизотимний та анестетичний (холодно-емоційний, педантичний, нечутливий). Циклотимний тип включає гіпоманічний (веселий), практичний (реаліст) та депресивний.

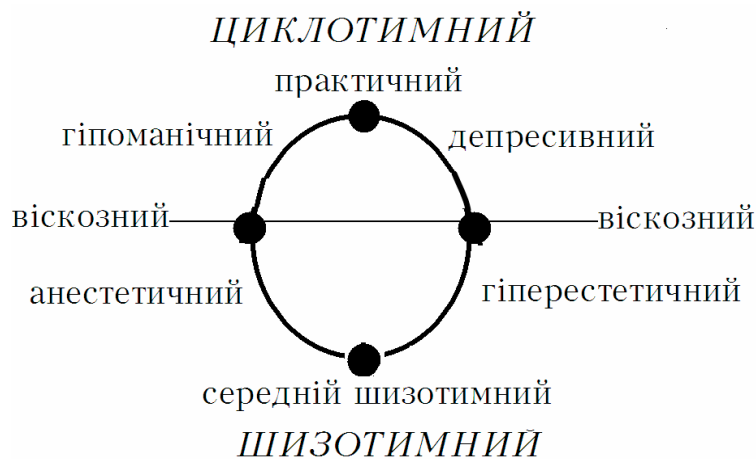


Рис. 3. Типологічна система Е. Кречмера, побудована відповідно до інтегральної моделі психологічних феноменів людини

Структурна модель освітнього середовища школи в її психологічному аспекті відповідає інтегральній моделі психологічних феноменів людини:

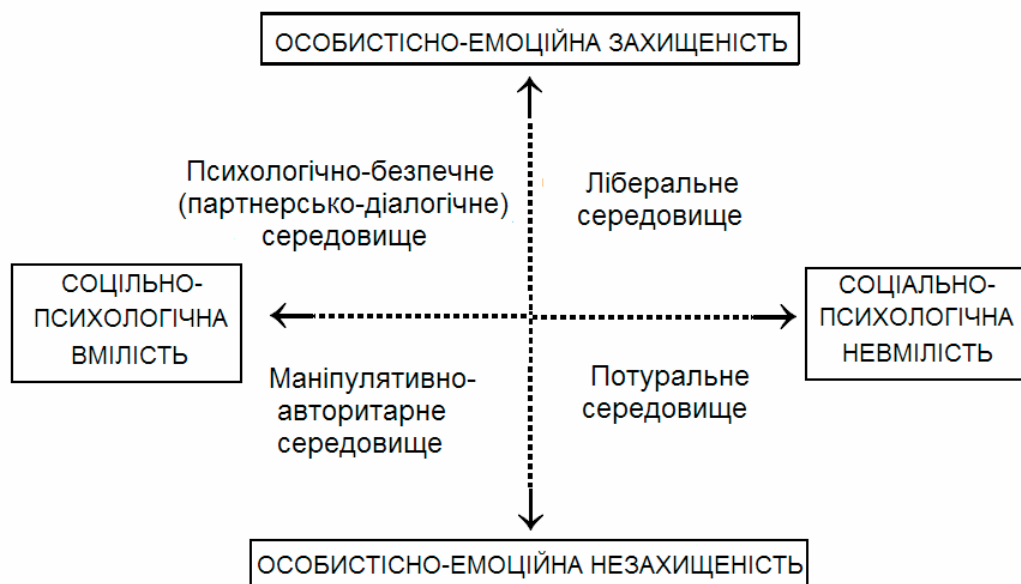


Рис. 4. Структурна модель освітнього середовища школи в її психологічному аспекті

Чотири психотипи, як і чотири типи неврозів, співвідносяться з чотирма гострими афективними реакціями:

- інтрапунітивні (що є розрядження агресії шляхом автоагресії – нанесення собі шкоди),
- екстрапунітивні (розрядження афекту шляхом агресії на оточення),
- імунітивна реакція (розрядження шляхом утечі від афективної ситуації),
- демонстративні реакції (коли афект розряджається у "спектакль").

Зазначені чотири аспекти людини в їх структурно-динамічному синтезі кристалізують "Я", особистість людини як ціле, що виявляється в нерозв'язній чотирьохаспектній проблемі "бути собою серед інших". Ця проблема відбивається в сфері чотирьох аспектів людини – (1) інстинктивно-перцептивного ("бути" – базальний рівень занепокоєння при неврозі страху – психастенія); (2) емоційно-мотиваційного ("бути серед інших" – неврастенія); (3) когнітивно-рольового ("бути собою серед інших" – істеричний невроз); (4) ціннісно-світоглядного ("бути собою" – невроз нав'язливих станів).

Зазначені чотири аспекти відповідають (згідно з філософським принципом єдності світу) динамічним фазам кристалізації групи (колективу): фаза 1 (орієнтація і залежність, коли виявляється прагнення до пошуку взаємних контактів, точок дотику – рівень перцепції); фаза 2 (конфлікти і протест, коли виявляється взаємна поведінкова неузгодженість членів групи в зв'язку з невідповідністю їх мотивацій і емоційних станів); фаза 3 (розвиток зв'язків і співробітництва, коли кристалізується рольовий початок, що дозволяє свідомо виконувати певні групові ролі, які узгоджують активність членів групи); фаза 4 (цілеспрямована діяльність, реалізована в сфері спільних цілей і світоглядної бази).

Ми вважаємо, що, оскільки півкулі мозку є своєрідним психосоматичним фокусом людини, чотири типи неврозів відповідають одному з психічних модусів людини.

Так укорінювання в психологічному стані холерика відповідає, на нашу думку, істерії (демонстративність переживань), оскільки в даному випадку маємо тенденцію до розвитку емоційного правопівкульового (сугестивного: як вважають деякі дослідники, в стані гіпнотичного трансу активна переважно права півкуля) компоненту поведінки, який сполучається з лівопівкульовою поведінкою, що передбачає нагнітання реакції демонстративно-істеричного, екзальтованого характеру.

Укорінювання в психологічному стані меланхоліка відповідає психастенії (стан страху, невпевненості, вагання), що впливає з особливостей лівопівкульового реагування на малозначні, низьковірогідні сигнали.

Укорінювання в психологічному стані флегматика відповідає неврозу нав'язливих станів.

Укорінювання ж у психологічному стані сангвініка відповідає неврастенії (перенапрузі), оскільки в даному випадку наявний розвинутий правопівкульовий емоційний стан збудження, що призводить до виснаження емоційних ресурсів психіки людини.

І якщо активність правої півкулі співвідноситься з нервовими процесами збудження, а лівої – гальмування, то у хворих на неврастенію баланс нервових процесів зсунутий у бік процесів гальмування, а у хворих на невроз нав'язливих станів – у бік процесів збудження [11, с. 97], що пояснюється вищевикладеними міркуваннями.

Крім цього, як ми бачимо на *рис. 1*, психастенія характеризується домінуванням лівопівкульової активності, коли друга сигнальна система переважає над першою, що і підтверджується дослідженнями. А істерія характеризується переходом від лівої до правопівкульової активності, тобто переважанням першої сигнальної системи над другою, що знову ж підтверджується дослідженнями [16, с. 240].

Зазначені чотири аспекти людини можна уявити у вигляді такої моделі людини.

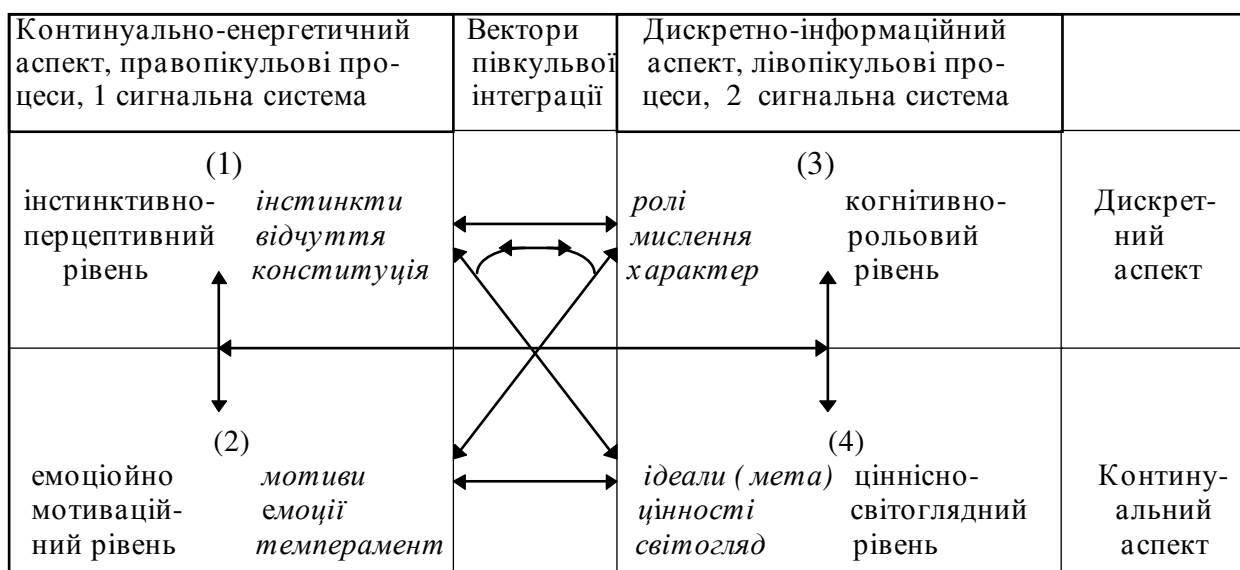


Рис. 5. Модель людини, побудована на концепції ФАМ

Кожен із показників чотирьох аспектів характеризується трьома складовими (правопівкульовою, лівопівкульовою і інтегральною). Покажемо ці складові.

Інстинкти: життя (що втілює асимілятивні процеси), смерті (що втілює дисимілятивні процеси), гомеостазу (що втілює процеси організмової рівноваги).

Відчуття: реалізуються в сфері трьох сенсорних модальностей – кінестетичної, аудіальної, візуальної.

Конституція: астенічна, гіперстенічна, нормастенічна, або, відповідно до Е. Кречмера, шизотимний, циклотимний, віскозний.

Мотиви: внутрішні, зовнішні, нейтральні, тобто парадоксальні.

Емоції: позитивні, негативні, нейтральні.

Темперамент (темпераментальні властивості нервової системи): сила, врівноваженість, рухливість.

Ролі (відповідно до Е. Берна і К. Роджерса): роль дитини, дорослого, батька, або активна, пасивна, двоїста роль.

Мислення: передлогічне, логічне, інтегральне, або парадоксальне, що поєднує передлогічне і логічні мислення.

Характер (локус контролю): екстернальний, інтернальний, нейтральний.

Ідеали: свободи (прагнення до якої реалізується на рівні правих політичних сил), рівності (прагнення до якого реалізується на рівні лівих політичних сил) братерство як синтез свободи й рівності.

Цінності: кристалізуються навколо надцінних ідей: “Я”, тобто внутрішнє, “не-Я”, тобто зовнішнє, “Ми” як синтез “Я” і “не-Я”.

Світогляд: впливає з типу детермінації, що дає три світоглядні доктрини: атеїзм, деїзм та теїзм (останній у формі моно-, полі- і пантеїзму).

Відношення між чотирма зазначеними аспектами, що становлять вектори півкульової інтеграції, виявляють наріжні сутнісні виміри людської активності:

1. Відношення між першим і другим рівнями виявляє вимір душевності (несвідомого).
2. Відношення між третім і четвертим рівнями виявляє вимір духовності (свідомого).
3. Відношення між духовністю і душевністю виявляє особистісний вимір, або “Я” людини.
4. Відношення між першим і четвертим рівнями виявляє вимір синестезії
5. Відношення між другим і третім рівнями виявляє вимір емпатії.
6. Відношення між параметрами емпатії і синестезії характеризують любов.
7. Відношення між першим і третім рівнями виявляє вимір погребової сфери.
8. Відношення між другим і четвертим рівнями виявляє волю як антипотребу (за П. В. Симоновим).

Виходячи з вищевикладеного, можна концептуалізувати **універсальну систему психолого-педагогічних і психотерапевтичних лікувально-коригувальних і превентивних методів** в межах кожного з восьми вимірів, які можна застосовувати з метою розвитку і гармонізації цих вимірів.

1. Вимір душевності гармонізується і розвивається за допомогою психотерапевтичних технік регресу в минуле (права півкуля, що співвідноситься з параметром душевності, орієнтується на минулий час), методики відреагування, холотропної терапії Ст. Грофа, имаготерапії Дж. Волпера, самовираження і корекції за допомогою мистецтва, методи катарсису, символдрами, гіпнозу (при гіпнозі

активна переважно права півкуля).

2. Вимір духовності гармонізується і розвивається за допомогою когнітивно-світоглядних терапій і корекційних методів (спрямованих на подолання перекручувань у засобах прийому, переробки і структурування інформації в процесі когнітивної репрезентації світу й образу “Я”, що зумовлює формування дезадаптивних когнітивних схем), розвитком рефлексії майбутнього (ліва півкуля орієнтується на майбутній час), потенційно-можливого аспекту сприйняття дійсності.

3. Особистісний вимір гармонізується і розвивається через розвиток творчих здібностей, застосування методів інтеграції свідомості і підсвідомості, розвиток метафоричного, парадоксального, багатозначного світосприймання, застосування медитації (як показують енцефалографічні дослідження, у стані медитації півкулі функціонально сгармонізовані), прийомів психоаналізу.

4. Вимір синестезії гармонізується і розвивається за допомогою евритмії (особливого виду мистецтва, застосовуваного у системі вальдорфських шкіл: синтез думки і слова, кольору і музики, рухів тіла і душі), технік нейролінгвістичного програмування (спрямованих на “розкріпачення” витиснутих сенсорних модальностей людини), одна з яких використовує техніку вербально-ціннісної корекції.

5. Вимір емпатії гармонізується і розвивається за допомогою рольових ігор, психодрами Дж. Морено, що дозволяють сполучити емоційні стани з рольовим репертуаром людини й навчають ставити себе на місце іншого.

6. Вимір любові (як синтез емпатії і синестезії, сприйняття об'єкта любові і себе в єдності всіх психофізіологічних складових двох організмів) гармонізується і розвивається за допомогою гештальттерапії (“цілісної” терапії), онтотерапії, психосинтезу, а також використання методик розвитку синестезії і емпатії.

7. Вимір погребової сфери гармонізується і розвивається за допомогою біхевіористських методів, що базуються на принципах формування обумовленої поведінки, оскільки потреба функціонує за принципом позитивного зворотного зв'язку.

8. Вимір волі гармонізується і розвивається за допомогою парадоксальних поведінкових методів, таких, як метод парадоксальної інтенції В. Франкла, оскільки воля (будучи антипотребою, за П. В. Сімоновим) функціонує “від протилежного” за принципом негативного зворотного зв'язку.

Список використаних джерел

1. Балонов Л.Я. Функциональная асимметрия в организации речевой деятельности / Л.Я. Балонов, В.Л. Деглин, Т.В. Черниговская // Сенсорные системы. Сенсорные процессы и асимметрия полушарий. – Л.: Наука, 1985. – С. 99–15.

2. Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – М. : Медицина, 1988. – 288 с.

3. Вознюк А.В. Информационная концепция здоровья личности // Акмеология 2013. Методологические и методические проблемы. Выпуск 22 / Под ред. Н.В. Кузьминой, Е.Н. Жариновой. – СПб.: Из-во "Центр стратегических исследований", 2013. – С. 37-46.

4. Вознюк О. В. Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика : Монографія / О.В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. – 708 с.
5. Вознюк О. Психоаналітичні методи корекції негативних психоемоційних станів / О. Вознюк, Є Романенко // Психолог. – 2007. – № 5. – С. 28-30.
6. Выготский Л.С. К проблеме психологии шизофрении / Л.С. Выготский // Хрестоматия по патопсихологии. – М.: Изд. МГУ, 1984. – С. 60–65.
7. Ганнушкин П.Б. Клиника психопатологий, их статика, динамика, систематика / П.Б. Ганнушкин. – М.: Медицина, 1964. – С. 14–16.
8. Голубева Е.А. Индивидуальные особенности памяти человека / Е. А. Голубева. – М.: Педагогика, 1980. – 151 с.
9. Каструбин Э.М. Трансовые состояния и "поле смысла" / Э.М. Каструбин. – М.: КСП, 1995. – 215 с.
10. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов. – М.: Изд. МГУ, 1974. – 258 с.
11. Немчин Е.А. Состояния нервно-психического напряжения / Е.А. Немчин. – Л.: Изд. ЛГУ, 1983. – 167 с.
12. Пальчевський С.С. Сугестопедагогіка / С.С. Пальчевський. – Рівне : РДГУ, 2002. – 393 с.
13. Ротенберг В.С. Поисковая активность и адаптация / В.С. Ротенберг, В.В. Аршавский. – М.: Наука, 1984. – 192 с.
14. Симонов П.В. Корково-подкорковые взаимодействия в процессе формирования эмоций / П.В. Симонов // Журнал высшей нервной деятельности. Вып. 2. – Т. 41, 1991. – С. 211–220.
15. Скрипник Т. В. Системна психокорекцію дітей з розладами аутичного спектра // Т.В. Скрипник // Педагогічна і психологічна наука в Україні : зб. Наук. Праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 388-398.
16. Справочник по психиатрии под ред. А. В. Снежевского. – М.: Медицина, 1985. – 416 с.
17. Спрингер С. Левый мозг, правый мозг / С. Спрингер, Т. Дейч. – М.: Мир, 1983. – 256 с.
18. Херсонский Б.Г. Зигмунд Фрейд. Автобиография бессознательного / Б.Г. Херсонский // Фрейд З. Толкование сновидений. – Киев: Здоровье, 1991. – С. 23–24.
19. Flor-Henry P. Cerebral aspects of the organic response normal and deviatonal / P. Flor-Henry // Third International Congress of Medical Psychology. – Rome, 1978. – P. 456–470.